

ความเพียรและศีลธรรมในมหาชนกชาดก Effort and Morals in the Mahajanaka Jataka

พระครูสังฆรักษ์สุริยะ ปภสฺสโร

Phrakhru Sangkharak Suriya Pabhassaro

พระครูวินัยธรเจริญ ทนตจิตฺโต

Phrakhruvinaiton Charoen Thantachitto

บุญร่วม คำเมืองแสน

Boonruam Khammuangsaen

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Mahamakut Buddhist University

พระมหาพจน์ สุวโจ

Phramaha Phocana Suvaco

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: suriya.sap@mcu.ac.th

วันที่รับบทความ (Received) : 19 กันยายน 2564

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 20 ธันวาคม 2565

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 20 ธันวาคม 2565

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่ออภิปรายศีลธรรมเรื่องความเพียรที่ปรากฏในมหาชนกชาดก ผลการศึกษาพบว่า ศีลธรรมในมหาชนกชาดก เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์มีเหตุปัจจัยในการส่งเสริมหรือขัดขวางในการบำเพ็ญบารมี แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นขึ้นอยู่กับตัวบุคคลเป็นสำคัญว่า รู้เข้าใจและปฏิบัติตามหลักคุณธรรมหรือไม่ มีความคิด ความเชื่อและการปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนาหรือไม่ วุฒิภาวะของบุคคล การสั่งสมในอดีตชาติ ความมุ่งมั่นตั้งใจในการทำความดี และความรับผิดชอบ เป็นต้น และเมื่อบำเพ็ญบารมีตามแนวทางโพธิสัตว์จะทำให้การดำเนินชีวิตในปัจจุบัน มีความทุกข์ลดลง มีความสุขกาย และสุขใจ ในมิตินี้แสดงให้เห็นความสำคัญของวิริยะบารมีอันเป็นแนวคิดสำคัญของศีลธรรมในมหาชนกชาดก เป็นกลวิธีการสื่อแนวคิดให้ตระหนักว่าความปิติสุขจากการบวชของพระมหาชนกในทีนั้น ความเพียรของพระมหาชนกชาดกเรื่องนี้ให้คิดว่า ความพากเพียรนำไปสู่ความสำเร็จ ได้นั้นต้องเป็นความเพียร ที่ประกอบด้วย ความรัก ความเข้าใจ และความมุ่งมั่น ต่องานอย่างแท้จริง

คำสำคัญ: ศีลธรรม, ความเพียร, มหาชนกชาดก

ABSTRACT

This academic article aims to discuss the dharma of perseverance that appears in Mahajanaka Jataka. The results of the study found that: Ethics in the Mahajanaka Jataka related to human life, there are reasons to promote or obstruction in performing the prestige but it all depends on the person. Whether they know, understand and follow the principles of morality or not. Do you have any thoughts, beliefs and practices of religious doctrines? maturity of a person accumulation in the past commitment to doing good and responsibility, etc., and when performing the prestige according to the Bodhisattva way, the present life There is less suffering, physical happiness and happiness. In this dimension, it shows the importance of persistence, which is an important concept in the morality of the Mahajanaka Jataka. It is a method of conveying the concept to realize that the happiness from the ordination of Mahajanaka monks there. The persistence of the Mahajanaka Jataka in this regard believes that perseverance leads to success must be perseverance. That consists of true love, understanding and commitment to work.

Keywords: Moral, Diligence, Mahajanaka Jataka

1. บทนำ

ความเพียรของพระมหาชนก ประกอบด้วย 3 สิ่ง คือ 1. ความอดทนต่อความไม่ดี เรื่องไม่ดี 2. ความตั้งใจหรือปณิธานอันแน่วแน่ในการที่จะกระทำความดี หรือเรื่องดี ๆ ให้สำเร็จ 3. ความพยายามหรือก็คือการลงมือทำและปฏิบัติให้สำเร็จทำให้สุดความสามารถ ที่ทำได้และทำให้ดีที่สุด ซึ่งพระมหาชนกนั้นมีความเพียรเป็นเลิศ พระมหาชนกได้บำเพ็ญ วิริยบารมีสัมพันธ์กับบารมีข้ออื่นๆ ทุกข้อ คือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี ขันติบารมี สัจจบารมีอิทธิฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมีในมหาชนกชาดก มีแนวคิดการบำเพ็ญวิริยบารมีที่เป็นสาระสำคัญ 2 ประการ คือ การใช้วิริยปรมัตถบารมีควบคู่กับปัญญาบารมี การบำเพ็ญบารมีของพระมหาชนกจัดเป็นปรมัตถบารมีคือ บารมีขั้นสูงยิ่ง เพราะการว่ายน้ำข้ามมหาสมุทรนั้น ไม่ใช่วิสัยที่กระทำได้ง่าย ความเพียรในมหาชนกชาดกนั้น มี 2 ประเภท ได้แก่ ความเพียรทางกายและความเพียรทางใจ ความเพียรทางกายของพระมหาชนก เช่น การว่ายน้ำข้ามมหาสมุทร ส่วนความเพียรทางใจ คือ ความตั้งใจที่จะทำ การออกบวชหรือเนกขัมมะก็จัดเป็นความเพียรทางใจอย่างหนึ่ง เพราะการบวชจัดเป็นการออกจากกามเป็นกระบวนการสลัดออกจากกาม ในการบำเพ็ญวิริยบารมีนั้นจะต้องเป็นไปเพื่อความสุขเท่านั้น เมื่อมีความทุกข์เกิดขึ้น หากมีเป้าหมายคือความสุข ไม่ว่าเรื่องนั้นจะสำเร็จผลตามเป้าหมายหรือไม่ก็ตาม ผู้มีปัญญาควรบำเพ็ญวิริยบารมีนั้นอย่างน้อยที่สุด ขณะทำจะมีความสุขที่ได้ทำ และเมื่อทำแล้วจะได้รับผลเป็นความสุข

ผู้เขียนเห็นว่าในยุคปัจจุบันนี้ ประโยชน์การบำเพ็ญบารมีที่นำมาใช้กับการดำเนินชีวิต เพื่อให้งานสำเร็จลุล่วงไปได้ นั้น เป็นกิริยาแห่งกายกับจิตของบุคคลที่เป็นไปเหมือนอย่างเรื่องมหาชนกชาดก ที่กล่าวถึงวิริยะ หรือ ความเพียรนี้ มีความจำเป็นสำหรับการปฏิบัติงานหรือการกระทำต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดในขณะนั้น เพราะหากต้องการความสำเร็จตามจุดหมายที่ตั้งไว้ก็ต้องจำเป็นต้องมีความพยายามเป็นสำคัญ แต่ความพยายามนี้

มิใช่หมายครอบคลุมถึงการปฏิบัติหรือการกระทำที่ไม่มีวันหยุด หรือไม่รู้ซึ่งพื้นฐานของตนเองที่มาจากหลักธรรมแห่งโยนิโสมนสิการ คือ การรู้จักคิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุ และผลในคั่นรอง คลองธรรม และมีความเพียรซึ่งเป็นคุณธรรมประจำตัว

2. มหาชนกชาตก

มหาชนกชาตก มีเค้าเรื่องว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระมหาชนก โอรสของพระเจ้าอริฏฐชนก แห่งนครมิถิลา เมื่อยังอยู่ในครรภ์พระมารดานั้น พระบิดาได้ทำสงครามกับกับ พระอนุชาของพระองค์เองจนสิ้นพระชนม์ พระมารดาจึงหนีไปอยู่นครกาลจัมปาละ ต่อมาก็ประสูติพระมหาชนก เมื่อพระมหาชนกเติบโตใหญ่ขึ้นทราบเรื่องราวของพระบิดา จึงทรงตั้งใจศึกษาศิลปวิทยาทุกแขนงจนแตกฉาน เมื่อพระชนม์ครบ 16 พรรษา จึงขอทุนทรัพย์จากพระมารดา นำไปทำการค้าทางเรือสำเภา เพื่อหาทุนไปชิงเมืองคืนมา แต่ขณะเดินทางกลางมหาสมุทร เรือสำเภาอับปางลง ผู้คนทั้งหลายบ้างก็จมน้ำตาย บ้างก็ตกเป็นเหยื่อของสัตว์ทะเล พระมหาชนกอดทนว่ายน้ำในมหาสมุทรถึง 7 วัน

นางมณีเมขลาผู้รักษามหาสมุทร เห็นแล้วเกิดความเลื่อมใส จึงช่วยพาส่งขึ้นฝั่งในอุทยานของพระเจ้าโพลชนก ซึ่งเสด็จสวรรคตไปแล้ว ในขณะนั้นพระธิดากำลังทรงหาคู่ครองด้วยการเสี่ยงรถ จนพระมหาชนกไขปริศนาได้ จึงได้เป็นผู้ครองราชสมบัตินั้น วันหนึ่งเสด็จประพาสอุทยาน ทรงเห็นต้นมะม่วง 2 ต้น ต้นหนึ่งออกผลเต็มต้น อีกต้นไม่มีผล ครั้นพอเสด็จกลับมาอีกครั้งพบว่ามะม่วงต้นที่มีผลเต็มนั้นถึงดิ่งหักโค่นลงหมด ส่วนต้นที่ไม่มีผลยังอยู่ดี ทำให้พระองค์ทรงเห็นโทษของการครองราชสมบัติ ว่าเปรียบเหมือนต้นมะม่วงที่มีผลก็มีภัย หากไม่มีผลก็ไม่มีภัย การสละราชสมบัติออกผนวชก็เหมือนต้นมะม่วงที่ไม่มีผลย่อมไม่มีภัย จึงทรงออกผนวช เรื่องนี้เน้นการบำเพ็ญบารมีในเรื่องความเพียรพยายาม คือ “วิริยบารมี” (ขุ.ชา. 28/445-446/112-124)

ธรรมะข้อแรก ที่ได้จากเรื่องพระมหาชนก ก็คือการตั้งสัตยาธิฐานของพระโพลชนกที่ว่า “ถ้าข้าพเจ้าคิดไม่เชื่อกับพระเชษฐาจริง ขอให้เครื่องจองจำจงตรึงมือและเท้าของข้าพเจ้าไว้ แม้ประตูก็จงปิดสนิท แต่ถ้าข้าพเจ้ามีจิตคิดทรยศ ขอให้เครื่องจองจำหลุดจากมือและเท้าของข้าพเจ้า แม้ประตูก็จงเปิดออก” คำว่า “สัตยาธิฐาน” (ขุ.ชา. 28/445-446/112-124) แยกได้สองคำดังนี้คือ สัจจะ + อธิฐาน หมายความว่าให้ตั้งสัจจะขึ้นมาก่อนแล้วจึงอธิฐานตามหลัง ดังเช่นที่พระโพลชนกตั้งสัจจะว่า “ถ้าข้าพเจ้าคิดไม่เชื่อกับพระเชษฐาจริง” แล้วจึงอธิฐานตามหลังว่า “ขอให้เครื่องจองจำจงตรึงมือและเท้าของข้าพเจ้า แม้ประตูก็จงปิดสนิท” ดังนั้นเป็นต้น การตั้งสัตยาธิฐานของผู้มีศีลมีธรรมย่อมสำเร็จสมประสงค์เป็นแน่แท้ แม้ในสมัยปัจจุบันถ้าหากเรากำลังประสบกับอุปสรรคหรือปัญหาชีวิต ก็สามารถที่จะตั้งสัตยาธิฐาน เพื่อให้ผ่านพ้นวิกฤตการณ์นั้นได้ โดยการตั้งสัตยาธิฐานดังนี้ ที่ฟังอย่างอื่นของข้าพเจ้าไม่มี พระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า ด้วยการกล่าวคำสัจย์ ขอให้ความสุขสวัสดิ (ความปลอดภัย) จงมีแก่ข้าพเจ้าฯ ธรรมะข้อที่สอง เมื่อเรือใกล้จะแตกกลางทะเล หมู่ชนกลัวมรณภัย ร้องให้คร่ำครวญ กราบไหว้เทวดาทั้งหลาย แต่พระมหาชนกไม่ทรงกันแสงคร่ำครวญและไม่ไหว้เทวดาทั้งหลาย แต่ทรงคลุกน้ำตาลกับเนย เสวยจนเต็มท้องแล้วชุบน้ำเนื้อกล้วยสองผืนด้วยน้ำมันจนชุ่ม ทรงนุ่งผ้าให้มันแล้วขึ้นไปบนเสากระโดงเรือกระโดดลงมา เพื่อให้พ้นจากบริเวณที่เรือแตก ข้อคิดจากตรงนี้ก็คือ การที่พระมหาชนกไม่มัวแต่กราบไหว้เทวดาเหมือนคนอื่น เพราะถ้ามัวแต่กราบไหว้อ่อนวอนเทวดา ก็จะต้องตายอยู่กลางทะเลเป็นแน่แท้ แต่พระองค์ทรงใช้หลักการพึ่งตนเอง ดังพุทธพจน์

ที่ว่า “ตนแลเป็นที่พึงแห่งตน บุคคลอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งให้เราได้ตลอดไป” (ขุ.ขุ. 27/22/30-31) ธรรมะข้อที่สาม ซึ่งถือกันว่ามีความสำคัญที่สุดของเรื่องนี้ อันแสดงถึงพระวิริยปรมัตถบารมีที่พระมหาชนกทรงบำเพ็ญ คือ คำโต้ตอบระหว่างนางมณีนีเมชลา กับพระองค์กลางทะเลประเด็นเพิ่มเติม

ความเพียร สามารถประยุกต์ใช้ได้กับการทำงาน การเรียน เพื่อมุ่งสู่ความสำเร็จการมีความเพียรหรือ วิริยะบารมี คือ 1. ถ้าตั้งใจเลิกทำความชั่วกล้าเผชิญกับความจริง ไม่โกหก ไม่บิดบัง ถ้าตัดสินใจทำสิ่งที่ถูกต้อง 2. ถ้าหักห้ามใจไม่ไปข้องแวะกับความชั่วที่เข้ามาช่วยวน เมื่อไรที่เราได้ทำความชั่วนั้นไปแล้ว เราก็ มักจะทำผิดซ้ำเดิมไปอีก เพราะคิดว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดา ดังนั้น จึงควรมีสติก่อนที่จะตัดสินใจทำสิ่งใดที่ เกี่ยวข้องกับความชั่ว เพราะคุณอาจตกเป็นทาสของมันอย่างไม่ทันตั้งตัว 3. ถ้าหาญเบิกบานที่จะทำความดี ใหม่ที่ยังไม่เคยทำเช่น รู้ทั้งรู้ว่าการนั่งสมาธิเป็นสิ่งที่ดี แต่ไม่กล้าทำไม่กล้าชวนเพื่อน เพราะเห็นว่าเป็นเรื่องน่าอายแต่เมื่อไหร่ที่คุณมีใจเบิกบาน ยอมรับถึงความดีที่จะบังเกิดขึ้น คุณก็จะนั่งสมาธิได้อย่างมีความสุขและเห็น ว่ามันเป็นเรื่องปกติ 4. ถ้าหาญเบิกบานที่จะทำความดีที่เคยทำแล้วให้ยิ่งๆ ขึ้นไป มันพยายามพัฒนาตนเอง อยู่เสมอ ทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ เมื่อคุณทำความดีบ่อยๆ คุณก็จะเห็นมันเป็นเรื่องง่าย และไม่เกิดความ เหนื่อยที่จะทำความดีอีกทั้งถ้ามีโอกาส ควรเชิญผู้อื่นให้ร่วมทำดีด้วยกัน เพื่อความสงบสุขของสังคม ถ้าคนไทยสามารถปฏิบัติได้ครบทั้ง 4 ประการ สังคมที่ตกต่ำทางศีลธรรม หรือปัญหาด้านต่างๆ ก็จะสามารถ พลิกฟื้นกลับมาเจริญงอกงามยิ่งขึ้นบังเกิดคุณงามความดีที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองครอบครัว สังคมและ ประเทศชาติได้โดยอัตโนมัติ

3. คติธรรมเรื่องความเพียร

วิริยบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง สภาพแห่งวิริยะ สภาพที่เป็นมูลแห่งวิริยะ สภาพที่เป็น บาทแห่งวิริยะ สภาพที่เป็นประธานแห่งวิริยะ สภาพที่สำเร็จแห่งวิริยะ สภาพที่นุ่มไปแห่งวิริยะ สภาพที่ ประคองไว้แห่งวิริยะ สภาพที่ตั้งมั่นแห่งวิริยะ สภาพที่ไม่ฟุ้งซ่านแห่งวิริยะ สภาพที่เห็นแห่งวิริยะ ควรรู้อย่าง ใดๆ (ขุ.ป. 31/42/16) คำว่า วิริยะ หรือความเพียร มีความหมายตามพจนานุกรมว่า ความบากบั่น ความ กล้าแข็ง ความพยายาม จนกว่าจะสำเร็จ บากบั่น ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า วิริย ตรงกับภาษาบาลีว่า วิริย” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 802) นักปรัชญาการศึกษาท่านได้ให้ความหมายวิริยะไว้ว่า “หมายถึง ความเพียร ความบากบั่น ความเพียรเพื่อจะละความชั่ว ประพฤติความดี ความพยายามทำกิจ ไม่ท้อถอยเป็นข้อที่ 5 ในบารมี 10 ข้อ 1 ในโพชฌงค์ 7 ข้อ 2 ในอิทธิบาท 4” (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2546: 236)

นอกจากนี้ คัมภีร์พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักของความเพียร ในลักษณะความอาจหาญในการ ทำงาน หรือกิริยาของผู้อาจหาญในการทำงาน ความจริงบุคคลที่ประกอบวิริยะเป็นผู้อาจหาญในการทำงานย่อม สำคัญการงานที่แม้จะใหญ่กว่าเล็ก แม้จะยากกว่าง่าย แม้จะหนักกว่าเบาไม่คำนึงถึงความยากลำบากของตน ประคับประคองกายกับจิตอยู่เสมอ เพื่อให้งานสำเร็จลุล่วงไปได้ วิริยะจึงทำให้บุคคลเป็นไปอย่างนั้น และเป็น กิริยาแห่งกายกับจิตของบุคคลที่เป็นไปเหมือนอย่างนั้น (พระคันธสาราภิวงศ์, 2546: 264) วิริยะตามความหมาย อีกนัยหนึ่งคือ สภาวะพึงให้เกิดขึ้นด้วยวิธี คือ นัย กล่าวคือ อุบาย ได้แก่ การกระตุ้นเตือนในเบื้องต้นแรกว่า “ผู้มีวิริยะจะไม่สำเร็จอะไรหรือ” วิริยะ คือ สภาวะทำให้ผู้ ถึงพร้อมด้วยวิริยะนั้นชวนชวยเป็นพิเศษ โดยมี ประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านเป็นเหตุ วิริยะ ความเป็นแห่งบุคคลผู้กล้าหาญ อีกอย่างหนึ่ง ธรรมชาติใด

อันบุคคลพึงดำเนินไปตามวิธี เพราะฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า วิริยะ” (คณะกรรมการแผนกตำรา, 2529: 85) คำว่าวิริยะ (ความเพียร) คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายามเข้มแข็งอดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2548: 160) คำว่า วิริยะหรือความเพียร ยังหมายถึงการสู้งาน (ความเพียรเห็นเป็นความท้าทายใจสู้ขยัน) คือ พากเพียรทำขยันหมั่นประกอบหมั่นกระทำสิ่งนั้นด้วยความพยายามเข้มแข็ง อดทนเอาธุระไม่ทอดทิ้งไม่ทอดทิ้งก้าวไปข้างหน้าจนกว่าจะสำเร็จ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2545: 40) นอกจากนี้ วิริยะหรือความเพียรยังหมายถึง ความขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายามเข้มแข็งอดทน (พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), 2548: 166) นักวิชาการศึกษาท่านหนึ่งได้กล่าวถึง วิริยะ ด้วยกาแบ่งความเพียรความขยันในการทำงานการใช้ความเพียรมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับประเภทของงานวิริยะเกิดขึ้นตามระดับของฉันทะ ยังมีฉันทะเพิ่มขึ้นวิริยะก็จะเพิ่มขึ้นตามอุปสรรคของวิริยะคือความเกียจคร้านไม่ยอมสู้ กับอุปสรรคหรือเหตุการณ์สิ่งแวดล้อมแล้วจึงเลิกไม่ทำงานวิธีแก้ไขคือสร้างฉันทะให้เกิดขึ้นมากๆ ฉันทะจะช่วยหนุนวิริยะให้กล้าแข็งขึ้นเช่นการคบเพื่อนที่ขยัน ละเว้นการมั่วสุมกับคนที่เกียจคร้าน (ปรีชา ช่างขวัญยืน และวิจิตร เกิดวิเศษ, 2533: 29-31)

วิริยะเป็นบารมีอย่างหนึ่ง เพราะต้องมีการสั่งสม เรียกว่า วิริยะปารมิตา หมายถึง ความพากเพียร มีพลังในการบำเพ็ญธรรมของโพธิสัตว์เป็นธรรมรากฐาน เป็นธรรมที่บ่มเพาะภูมิ เป็นธรรมที่โพธิสัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาพุทธภูมิต้องบำเพ็ญเพียรเพื่ออบรมบ่มให้พุทธภูมิถึงความแกร่งรอบ โพธิสัตว์เป็นผู้ที่มีวิริยะอุตสาหะในการต่างๆ โดยไม่สนใจว่าตนเองจะเป็นอย่างไร มี 3 ประการ ได้แก่ 1) เพียรให้ทำความดี ไม่ปฏิบัติชั่ว ไม่พอใจคุณความดีที่ทำเล็กน้อยมีความตั้งใจทำความดีให้มากเท่าโพธิสัตว์ในอดีต ทำดีอยู่เป็นนิจ 2) ความเพียรในการศึกษา ต้องแตกฉานในคำสั่งสอนของพุทธเจ้า และ 3) เพียรในการทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น มุ่งมั่นช่วยเหลือผู้อื่น บากบั่นช่วยเหลือจนลุล่วง ไม่เกรงกลัวอุปสรรคและอันตราย เป็นผู้เห็นผู้อื่นเสมอตน บำเพ็ญธรรมไม่เหน็ดเหนื่อย และมีความสุขในการบำเพ็ญธรรม (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2548: 6-7)

ดังนั้น วิริยบารมี จึงถือเป็นบารมีที่สำคัญที่จะช่วยสร้างและหล่อหลอมอุปนิสัยของพระโพธิสัตว์ให้มีความกล้าและ มีความมุ่งมั่นในการสร้างความดีให้ยิ่งๆ ขึ้นไป ผู้เขียนจึงมีความเห็นว่า ความสำคัญของวิริยบารมี ความเพียรไม่ทอดทิ้งในสิ่งที่แม้จะยากลำบากสักเท่าไรก็ตาม ซึ่งทุกคนที่เพียรในเรื่องอื่น มีความสามารถในเรื่องอื่นมาแล้ว ก็เห็นได้ว่า ไม่มีอะไรที่จะยากกว่าความเพียร ที่จะละความชั่ว ประพฤติดี และชำระจิตใจให้บริสุทธิ์จากอกุศล เพราะฉะนั้นก็จะเห็นได้ว่า ความสำเร็จทุกอย่างทั้งในทางโลกและทางธรรม ถ้าไม่มีความเพียรแล้ว ไม่มีทางจะสำเร็จได้เลย แต่ความเพียรในทางโลก ซึ่งเต็มไปด้วย ความต้องการ กับความเพียรในกุศล ซึ่งจะขัดเกลากิเลส ความเพียรในกุศลเพื่อขัดเกลากิเลส ก็ย่อมจะต้องมีความเพียรมากกว่า เพราะว่าปกติแล้ว ก็เป็นผู้ที่ เพียรในอกุศล เป็นผู้ที่ไม่เพียรในอกุศลคือ เพียรด้วยความติดข้อง ต้องการในรูปในเสียงในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะ ซึ่งทุกคนก็พิสูจน์ได้ว่า เพียรอย่างนี้มาโดยตลอด คือเพียรที่จะได้รูป ด้วยความต้องการ ในรูปนั้น เพียรที่จะได้ลาภ ได้ยศได้สรรเสริญ ได้สุข เพราะว่ากว่าจะมีกำลังในความเพียรที่จะละ ไม่ใช่เพียรที่จะได้ แต่เพียรที่จะละความติดข้องในรูปในเสียงในกลิ่น ในรส ในสัมผัส ในทุกอย่าง ในลาภ ในยศ ในสรรเสริญสุข ก็จะเห็นได้ว่าต้องเป็นเวลายาวนานมาก กว่าที่จะเปลี่ยนความเพียรใน อกุศลเป็นความเพียรที่เป็นกุศล

นอกจากนั้น ยังพบเห็นวิธียะในองค์ธรรมหลายแห่ง เช่น อิทธิบาท 4 ดังพุทธพจน์ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราได้มีการความคิดอย่างนี้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาท อันประกอบด้วยฉันทสมาธิ และปธานสังขาร ดังนี้ ว่าฉันทริยังของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป ไม่หุดหู่ในภายใน ไม่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก และเธอมีความสำคัญในเบื้อง หลังและเบื้องหน้าอยู่ว่า เบื้องหน้าฉันทใด เบื้องหลังก็ฉันทนั้น เบื้องหลังฉันทใด เบื้องหน้าก็ฉันท นั้น เบื้องล่างฉันทใด เบื้องบนก็ฉันทนั้น เบื้องบนฉันทใด เบื้องล่างก็ฉันทนั้น กลางวันฉันทใด กลางคืนก็ฉันทนั้น กลางคืนฉันทใด กลางวันก็ฉันทนั้น เธอมีใจเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรม จิตใจให้สว่างอยู่” (ส.ม. 19/1137/277) อีกแห่งหนึ่ง ความว่า “วิธียะ (ความเพียร) คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง ภิกษุย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิธีสมาธิและปธานสังขาร ดังนี้ว่า วิถยานะยะของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้ สว่างอยู่ จิตตะ (ความคิด) คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำ และทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกฝน ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป ภิกษุย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิและปธานสังขาร ดังนี้ว่า จิตของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่ วิมังสา (ความไตร่ตรอง หรือทดลอง) คือ หมั่นใช้ ปัญญา พิจารณาใคร่ครวญ ตรวจหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น (ส.ม. 19/1139/277.)

ภิกษุย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิและปธานสังขารดังนี้ว่า วิมังสาของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป ไม่หุดหู่ในภายใน ไม่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก และเธอมีความสำคัญในเบื้องหลัง และเบื้องหน้าอยู่ว่า เบื้องหน้าฉันทใด เบื้องหลังก็ฉันทนั้น เบื้องหลังฉันทใด เบื้องหน้าก็ฉันทนั้น เบื้องล่างฉันทใด เบื้องบนก็ฉันทนั้น เบื้องบนฉันทใด เบื้องล่างก็ฉันทนั้น กลางวันฉันทใด กลางคืนก็ฉันทนั้น กลางคืนฉันทใด กลางวันก็ฉันทนั้น เธอมีใจเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่ ในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ มีใจความว่า อิทธิบาท คือ ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงความสำเร็จ ฌาน อภิญญา มรรค ผล ความสำเร็จโดย บริบูรณ์ชื่อว่า อิทธิ ได้แก่ ฌาน อภิญญา มรรค ผล ผู้ใดผู้หนึ่งย่อมถึงด้วยอาศัยธรรมนั้นฉะนั้น ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงของผู้นั้นชื่อว่าบาทได้แก่ องค์ธรรมของอิทธิบาท 4 ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงความสำเร็จ คือ ฌาน อภิญญา มรรค ผล ชื่อว่า อิทธิบาท อิทธิบาท มีองค์ประกอบ 4 ประการ คือ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2546: 186-187)

วิธียะ หรือความเพียรที่สำคัญได้แก่ ปธาน (ความเพียรเป็นเหตุประคองจิตใจ) ดังปรากฏในปธานสูตร (อง.จตุกก. 21/69/113-114.) ซึ่งมีองค์ประกอบ 4 ประการ ได้แก่ 1) เพียรระวัง มิให้กิเลสหรือความชั่วที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น (สังวรปธาน) 2) เพียรละกิเลส หรือความชั่วที่มีอยู่ก่อนให้หมดสิ้นไป (ปหานปธาน) 3) เพียรก่อสร้าง คุณความดีที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น (ภาวนาปธาน) และ 4) เพียรรักษาคุณความดีที่เกิดขึ้นแล้ว มิให้เสื่อมไป (อนุรักษนาปธาน) วิธียะหรือความเพียร มีความสำคัญต่อความสำเร็จของบุคคลผู้มุ่งนั้นกระทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ดังเช่น พระพุทธองค์ไม่ทรงย่อท้อในการบำเพ็ญเพียรได้บรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นที่ พึงแก่สรรพสัตว์ เป็นแสงสว่างให้แก่โลกที่มีดมน ก็เพราะทรงอาศัยความไม่ย่อท้อในการบำเพ็ญเพียรและอาศัยความไม่สันโดษ ในกุศลธรรมทั้งหลาย (อง.ทุก. 20/178/129.) เพราะในคราวที่พระองค์บำเพ็ญเพียรอยู่กับอาจารย์ฝ่ายโยคะ จนได้สมาธิ ได้ฌานสมาบัติ ถ้าพระองค์ทรงย่อท้อ และพอพระทัย (สันโดษ) อยู่เพียงแค่นั้น ก็มีอาจบรรลุธรรม

เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นบุคคลตัวอย่าง แห่งผู้มีวิริยะ คือ ความพากเพียรที่แท้จริง

อีกแห่งหนึ่ง วิริยะพบเห็นในหลักธรรมสัมมปปธาน 4 กล่าวคือ สัมมปปธาน คือ ธรรมที่มีความพยายามโดยชอบธรรม มีอรรถวิเคราะห์ว่า สัมปยุตต์ ธรรมทั้งหลาย มีความพยายามโดยชอบธรรม ด้วยการอาศัยธรรมชาตินั้น ฉะนั้น ธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งความพยายามนั้น จึงชื่อว่าสัมมปปธานได้แก่วิริยเจตสิก ซึ่งต้องเป็นวิริยะอย่างแรงกล้า (ไม่ใช่อย่างสามัญ) ที่อยู่ในกุศลขณะเท่านั้น วิริยะที่อยู่ในกิริยาระยะ ไม่เป็นสัมมปปธาน เพราะพระอรหันต์ทั้งหลาย ย่อมพ้นจากหน้าที่การงานที่เกี่ยวกับการประหาณอกุศลและกระทำให้อกุศลเกิดเสียแล้ว วิริยะที่อยู่ในผลจิต ไม่เป็นสัมมปปธาน เพราะไม่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ทั้ง 4 ของวิริยะ เป็นสัมมปปธาน และตัวเองเป็นวิบากอยู่แล้ว องค์ประกอบของสัมมปปธาน 4 คือ (อง.จตุกก. 14/20, 13/19) 1) สังวรปธาน ได้แก่เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้นภายในจิตใจ ในขั้นของการปฏิบัตินั้น ทรงสอนให้ปลุกฝังความพอใจในการที่จะสำรวมระวัง เพื่อไม่ให้บาปเกิดขึ้นภายในจิต อันได้แก่ การสำรวมอินทรีย์ทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เวลาเห็นรูปฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้อง โผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ ไม่มีความยินดียินร้ายเกิดขึ้นครอบงำจิตได้ แต่การปฏิบัติเช่นนี้ จะต้องอาศัยความพยายาม ปรรภาความเพียร คือมีการกระทำที่ติดต่อกันสืบเนื่องกันไป สามารถ สำรวมได้มากน้อยแค่ไหนเพียงใด ก็ประครองจิตไว้ คือ รักษาคุณภาพจิตไว้ในฐานนั้น รู้แล้วพยายามสำรวมระวังต่อไป 2) ปหานปธาน เพียรพยายามที่ละบาป ละอกุศล ซึ่งมีอยู่แล้วภายในจิตใจ โดยอาศัยการ พิจารณาเห็นโทษของบาป ของอกุศลที่มีอยู่ภายในจิตแห่งตนแล้ว ปลุกฝังความพอใจในอันที่จะละบาปอกุศลเหล่านั้นไปจากจิต และใช้ความพยายาม ปรรภาความเพียรมีการกระทำติดต่อกัน สามารถละบาปอกุศลได้ จะมากหรือน้อยก็ตาม ก็พยายามรักษาคุณภาพจิตเอาไว้ในจุดนั้น 3) ภาวนापธาน เพียรพยายามที่จะกระทำให้อกุศลเกิด ได้แก่ ความดีทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น โดยไม่จำเป็นว่า กุศลความดีเหล่านั้นจะมากหรือน้อยก็ตาม ให้ปลุกฝังความพอใจใน การที่จะเสริมสร้างกุศลคุณงามความดีให้บังเกิดขึ้นแล้วใช้ความพยายามในการสร้างกุศลโดยมี ความเพียรที่ติดต่อกันไปไม่ทำฯ หยุดฯ เมื่อสามารถทำความดีได้มากน้อยแค่ไหนเพียงใดก็ตาม ก็พยายามรักษาคุณภาพจิตไว้สม่ำเสมอ และ 4) อนรัคขนาปธาน การพยายามรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมไปในขั้นนี้ก็มีนัย เช่นเดียวกัน คือ ต้องปลุกฝังความพอใจให้อกุศลความดีมีอยู่ เป็นอยู่ภายในจิต และใช้ความพยายามที่จะรักษาไว้โดยมีการกระทำสืบต่อกันไปและเมื่อปฏิบัติได้ถูกต้องสมบูรณ์เช่นนี้แล้ว ปริมาณของบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิด ที่เกิดแล้วก็จะถูกลดลงไปตามลำดับ ปริมาณของกุศลที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็จะดำรงอยู่ตลอดไป ผู้เขียนเห็นด้วยคำกล่าวข้างต้นว่า วิริยะ คือความแก่กล้าในกิจที่ทำ ไม่ย่อท้อ ย่อหย่อนทำกิจด้วยกำลังทั้งหมด มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระเสียกลางคัน มีความเพียรสม่ำเสมอไม่จับจด เป็นความเพียรกล้าไม่ระอาในการช่วยเหลือสัตว์ไม่รู้สึกละอายต่อพุทธภูมิ ถ้าโพธิสัตว์ขาดวิริยะหรือความเพียร ก็จะไม่สามารถจะก้าวสู่คุณธรรมเบื้องสูงได้ จึงไม่ควรหยุดยั้งพอใจในขั้นใดขั้นหนึ่ง ควรประกอบกิจให้ก้าวล่วงขึ้นไปสู่ภูมิธรรมชั้นสูง วิริยะบารมีและขันติบารมีเป็นคุณธรรมที่เกื้อกูลกันคือให้มีความเพียรและอดทนในการประกอบกิจให้บรรลุคุณธรรมชั้นสูง และส่วนสมาธิบารมีและปัญญาบารมีทำให้เกิดความสงบและมีความเห็นที่ถูกต้อง (ปัญญา) ซึ่งบารมีนี้พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญให้บริบูรณ์เต็มที่แล้วเมื่อใดเมื่อนั้นก็ย่อมบรรลุแก่พระสัมมาสัมโพธิญาณได้ วิธีการบำเพ็ญบารมี

3. คติธรรมในมหาชนกชาดก

ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน สุภาสิตโบราณที่หมายถึง จะทำการใดๆ พยายามทำด้วยตัวเองอย่างสุดความสามารถ และเพียรพยายามตนเป็นที่พึ่งแห่งตนนั้น เป็นพุทธพจน์ที่มุ่งให้มนุษย์มีความเพียรในการทำสิ่งต่างๆ ด้วยตนเอง เชื่อมั่นในศักยภาพของการเป็นมนุษย์ที่สามารถลงมือทำได้ ดังเช่นพระพุทธองค์ที่ทรงเป็นมนุษย์ธรรมดา แต่ยังสามารถพัฒนาจนพ้นทุกข์ ล่วงรู้ธรรมมากมาย และทรงนำพาผู้อื่นให้พ้นทุกข์ได้ตามไปด้วยเมตตา ความปรารถนาให้เขามีความสุข ผูกจิตให้สงบ ผูกเป็นผู้ให้โดยไม่หวังผลตอบแทน เมื่อเป็นที่พึ่งได้ คนอื่นก็สามารถพึ่งพาได้ด้วยเพราะความเมตตาที่เป็นอีกหนึ่งคุณสมบัติของคนที่มี อดตา หิ อดตโน นาโถ “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” (ขุ.ธ. 25/160/82) เป็นสถานะเป็นความจริง ไม่ใช่ข้อปฏิบัติ ยามเมื่อนำไปใช้เป็นข้อปฏิบัติ เช่น เห็นคนยากไร้ ก็บอกเขาว่า ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน ให้เขาช่วยเหลือตนเอง เพราะตนจำพุทธพจน์นี้ที่ว่า ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน ถ้าทุกคนยึดกันแบบนี้และพากันปฏิบัติแบบนี้ สังคมก็เป็นแบบตัวใครตัวมันจะพึ่งตนเองได้นั้น ตนต้องมีการฝึกตนเสียก่อน แล้วจึงได้ที่พึ่งอันบุคคลพึงได้โดยยาก การฝึกตนก็ต้องอาศัยผู้อื่นมาช่วยฝึกให้ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่อ่อนแอมาก เกิดมาไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้เลย ต้องมีบุพการีคอยเลี้ยงดูสั่งสอน จึงสามารถเติบโตใหญ่ ดังนั้นการมีกัลยาณมิตรจึงเป็นสิ่งจำเป็น เด็กที่เกิดในครอบครัวที่บุพการีไม่เป็นกัลยาณมิตร จึงต้องตกลงสู่ที่ต่ำ มาดูภาพรวมของสังคมก็เช่นกัน บุพการีที่คอยดูแลประชาชนไม่ว่าจะเป็นราชาที่ดี นายกรัฐมนตรีที่ดี ประธานาธิบดีที่ดี หรือผู้มีอำนาจใดๆ ในการบริหารประเทศก็ต้องจัดสรรเอื้ออำนวยสิ่งที่เป็นสปปายะ (สบาย) ทั้งหลายเพื่อให้ทวยราษฎร์มีความสุขสวัสดิ์ในการดำเนินชีวิต มีความเป็นธรรมในสังคม จัดสรรทรัพยากรให้กระจายถ้วนทั่ว นี่จึงเป็นการช่วยเหลือให้มีการฝึกตนได้

การมีเป้าหมายของชีวิต เข้มทิศช่วยชี้ทางที่ชัดเจนในชีวิต การตั้งเป้าหมายที่ดีในการทำงาน การใช้ความเพียรมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับประเภทของงาน พระพุทธศาสนามุ่งส่งเสริมให้บุคคลได้เข้าใจถึงความเป็นจริงของชีวิตที่เกิดขึ้น เป้าหมายในชีวิต (Life Goals) คือ สิ่งที่ตนเองให้ความสำคัญ และปรารถนาจะเกิดขึ้นในอนาคต และเป็นแรงจูงใจให้ตนเองมีพลังมุ่งไปสู่อนาคต โดยต้องอาศัย “วิริยะ” ความมุ่งมั่นทุ่มเท เป็นความมุ่งมั่นทุ่มเททั้งกายและใจที่จะเรียนรู้และทำให้เข้าถึงแก่นแท้ของสิ่งนั้นเรื่องนั้น ถ้าหากทำก็จะทำจนเชี่ยวชาญจนเป็นผู้รู้ ดังนั้น คำว่า “วิริยะ” จึงหมายถึงความเพียรพยายามอย่างสูงที่จะทำตามฉันทะหรือศรัทธาของตัวเอง หากเราไม่มีความเพียรแล้วก็อนุมานได้ว่า เรามีฉันทะหลอกๆ หรือศรัทธาหลอกๆ วิริยะนี้มาคู่กับความอดทนอดกลั้น เป็นความรู้สึกไม่ย่อท้อต่อปัญหา และมีความหวังที่จะเอาชนะอุปสรรคทั้งปวง โดยมีศรัทธาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ หากถามว่า “ความวิริยะมันเกิดจากอะไร” คำตอบก็คือ “เกิดจากศรัทธาหรือฉันทะนั่นเอง ดังนั้น การปลูกฝังให้คนมีเป้าหมายแห่งชีวิตที่ชัดเจน ถือเป็นคติธรรมอีกข้อหนึ่งที่สำคัญสำหรับการพัฒนามนุษย์

ความเพียรส่งเสริมการมีความรู้มีปัญญา ฐานของความเพียร คือ ปัญญา พระพุทธเจ้าท่านตรัสสรุปไว้ว่า ไม่มีอะไรเอาชนะความเพียรพยายามของมนุษย์ได้คำนี้คำเดียว ถ้าเราเจาะเข้าไปแล้วก็หนาวเลยนะหมายความว่า ถ้าเอาความเพียรพยายามมาตั้งเป็นหลักปฏิบัติไม่ว่าทางโลกหรือทางธรรม ถ้าเราขยันหมั่นเพียรเราจะทำได้ทุกสิ่งไม่ว่าในทางโลกหรือทางธรรม เราต้องรู้เหตุที่เราจะทำทั้งทางบวกและทางลบ มันถึงจะคุ้มค่าความเพียรจะเกิดขึ้นได้ต้องมีองค์ประกอบ คือ 1. มีปัญญา 2. เป้าหมาย 3. มีศรัทธา เมื่อเรามีปัญญา รู้ว่าการทอ

ไม่เพียงเกิดดับ เป็นเหตุให้รู้ความจริง ในธรรมชาติทั้งปวง เป็นข้อมูลที่สร้างสุขดับทุกข์ได้ แล้วเรารู้เป้าหมายของชีวิตว่า คือ สุขถาวร คือ นิพพาน เราจึงจะมีศรัทธาในพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เราจะต้องเอาจริง เอาจริงฝึกฝนให้ได้ ความเพียรพยายามจึงเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น ศรัทธาเป็นกระบวนการเบื้องต้นในการพัฒนาปัญญาเพราะเป็นตัวเร้าให้เกิดความมั่นใจ โดยความเชื่อด้วยเหตุผล และความเป็นจริง มีคุณค่าควรแก่การที่ตนจะดำเนินไปให้ถึง เป็นที่มาของความรู้สูงสุดเข้าถึงวิริยะ (ความเพียร) ชักนำให้เกิดความพยายามทดลองปฏิบัติให้เห็นผลประจักษ์ ซึ่งนำไปสู่โลกุตระปัญญา คือ ความฉลาดที่จะละทิ้งตัวตนเพื่่อมุ่งสู่หนทางพ้นทุกข์อย่างแท้จริง อันเป็นเป้าหมายสูงสุด และเป็นการหมดภาระของศรัทธาไปโดยสิ้นเชิง หลักศรัทธาที่จะทำให้ไปสู่จุดหมายเช่นนี้ได้ ต้องเป็นศรัทธาญาณสัมปยุต คือ เป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา และศรัทธาญาณสัมปยุตนี้เท่านั้น ที่ทำให้เกิดประโยชน์สูงสุดได้จริงตามความหมายของพระพุทธศาสนานั้นเอง (พระมหาพนัธมมาราโม, 2560: 459)

4. บทสรุป

คติธรรมเรื่องความเพียรตามแบบพระมหาชนกนั้นเป็นการพัฒนาชีวิต เป็นการทำให้ชีวิตเจริญงอกงามขึ้นไป โดยมีคุณภาพเพิ่มขึ้นไปถึงจุดมุ่งหมายของชีวิต ตามนัยของพระพุทธศาสนาก็อาจจะพูดว่าจุดมุ่งหมายของชีวิต คือ อิสระภาพ หรือ ภาวะไร้ปัญหา ไร้ทุกข์ ความเต็มอิ่มที่ชีวิตไม่มีความบกพร่อง ไม่มีความขาดแคลน เป็นชีวิตที่มีความเต็มในตัวของมันเอง ถ้ามองในความหมายอย่างนี้ การพัฒนาชีวิตก็คือการทำชีวิตให้เจริญงอกงามขึ้นไปจนกว่าจะถึงจุดมุ่งหมายแห่งความเป็นอิสระ ไร้ปัญหา ไร้ทุกข์ นี่เป็นการให้คำจำกัดความซึ่งแม้จะยังไม่ชัดเจนแต่ก็ยังเห็นขอบเขต

นอกจากนั้นคติธรรมในมหาชนกชาดกยังได้กล่าวถึง การพัฒนาชีวิตสามารถกระทำได้ 2 ทาง คือ ทางกายและทางจิต ทางกาย ได้แก่ การให้ทาน การรักษาศีล ส่วนทางจิต ได้แก่ การเจริญกรรมฐาน หากกล่าวรวมๆ แล้วนั่นก็คือการสั่งสมบารมีใน 10 ประการ หรือทศบารมีของพระพุทธเจ้านั่นเอง การพัฒนาทางกายก็คือการสร้างกุศลกรรมบถ เช่น การถือปฏิบัติตามบุญกิริยาวัตถุ 10 ได้แก่ การให้ทาน การรักษาศีล การบวช เนกขัมมะ เป็นต้น ดังที่พระมหาชนกได้สร้างโรงงานและการสอนธรรมะให้กับประชาชนของพระองค์และให้มีการรักษาศีลเป็นต้น ส่วนการพัฒนาจิตภาวนา ก็คือการพัฒนาจิตหรือสมาธิ พระมหาชนกได้พัฒนาจิตด้วยวิธี 3 ประการ ได้แก่ (1) สัมปตตวิริติ คือ การงดเว้นเฉพาะหน้า เช่น เว้นการฆ่าสัตว์เพราะด้วยความสงสาร เป็นต้น (2) สมาทานวิริติ คือ การงดเว้นด้วยการสมาทาน คือตั้งเจตนาไว้ก่อนหรือโดยการรับศีลแล้ว งดเว้นตามนั้น เรียกอีกอย่างว่า เจตนาวิริติเพราะพระองค์มีเจตนาในการรักษาศีลไว้ก่อนแล้วในขณะที่วุ่นวาย ด้วยการคิดที่จะรักษาศีลในขณะนั้นไปด้วย (3) สมุจเฉทวิริติ คือ การงดเว้นด้วยการตัดขาด ไม่มีความคิดล่องลอยละเมิดใดได้อีก เพราะกิเลสที่ทำให้คิดละเมิดถูกละได้แล้ว วิริตินี้เป็นของพระอริยเจ้า เพราะพระองค์คิดว่าตนเองคงจะต้องตายแน่นอนจึงไม่คิดที่จะละเมิดหรือขาดจากศีลเพื่อมิให้ต่างพร้อยจากจิตใจของพระองค์เองในขณะนั้นและตลอดไป

นอกจากหลักการในการพัฒนาชีวิตดังกล่าวแล้ว พระมหาชนกยังเป็นตัวอย่างแนวทางที่สำคัญในนำหลักการไปใช้ในการพัฒนาชีวิตด้วยความเพียรเพื่อสร้างบารมี คือ พระองค์ได้ใช้หลักทศพิธราชธรรมมี 10 ประการ ได้แก่ ทาน (การให้) ศีล (ประพฤติดีงาม) ปริจจาคะ (ความเสียสละ) อาชวระ (ความซื่อตรง) มัททวะ

(ความอ่อนโยน) ตบะ (ความทรงเดชเผือกเลิศค้นหา) อักโกธะ (ความไม่กริ้วโกรธ) ชันติ (ความอดทนเข้มแข็ง ไม่ห่อถอย) และ อวิโรธนะ (ความไม่คลาดธรรมดา) ซึ่งหลักการที่พระมหาชนกใช้ และเป็นกลวิธีการสื่อแนวคิดให้ตระหนักว่าความปิติสุขจากการบวชของพระมหาชนกในที่นั้น ความเพียรของพระมหาชนกขาดเรื่องนี้ ให้คิดว่าความพากเพียรนำไปสู่ความสำเร็จได้นั้น ต้องเป็นความเพียรที่ประกอบด้วยความรัก ความเข้าใจ และความมุ่งมั่นต่องานอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. (2525). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง**. เล่มที่ 11, 14, 19, 20, 21, 23, 27, 28, 31 และ 35. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ.
- คณะกรรมการแผนกตำรา. (2529). **อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ณัฐกาญจน์ นาคนวล. (2560). **พระราชนิพนธ์ พระมหาชนก : การสืบทอดและการสร้างสรรค์วรรณคดีชาดกในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย**. วารสารไทยศึกษา.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน และวิจิตร เกิดวิศิษฐ์. (2533). **หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 019 พระพุทธศาสนาสำหรับมัธยมศึกษาตอนต้น**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- พระคันธสาราภิวังศ์ (แปล). (2546). **อภิธัมมัตถสังคหและปรมัตถทีปนี**. พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมราชานุวัตร. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวัน กราฟฟิคเพลท.
- พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ). (2548). **อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวโกวาท**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธรรมสภา.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). (2545). **ธรรมนุญชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ 46. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมการศาสนา.
- พระมหาดนัย ธมมาราโม. (2560). **วิเคราะห์เรื่องศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาท**. วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์. 6(2) (ฉบับพิเศษ).
- มหามงคลอาจารย์, พระ. (2521). **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์.
- _____. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- _____. (2548). **พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาขากอังกฤษ-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 14. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.
- เรณู ศรีภาค. (2544). **การวิเคราะห์บาร์มีในพุทธศาสนาเถรวาท**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- วศิน อินทสระ. (2544). **อธิบายมิตินทปัญญา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณาคาร.

258 • วารสารพุทธมณฑล ศูนย์วิจัยธรรมศึกษา สำนักเรียนวัดอาวธวิกลิตาราม ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2565)

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. (2524). **ทศบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท**. วิทยานิพนธ์ปริญญา

อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาตะวันออก, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เสถียร โพธิ์นันทะ. (2548). **ปรัชญามหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.